

Grabowski, Janusz

Przywileje lokacyjne księcia mazowieckiego Janusza I dla Różana

Rocznik Mazowiecki 21, 7-21,

2009

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ARTYKUŁY I ROZPRAWY

Janusz Grabowski

Mieszkańcom Różana
w 630 rocznicę lokacji miasta

Przywileje lokacyjne księcia mazowieckiego Janusza I dla Różana

Różan – określany w źródłach XIV-, XV- i XVI-wiecznych jako *Rosan*, *Rozan*, *Rozhan*, *Roszan*¹ – jest położony na pograniczu Wysoczyzny Ciechanowskiej, Równiny Kurpiowskiej i Doliny Dolnej Narwi, na prawym brzegu Narwi². We wczesnym średniowieczu istniała tu osada, o czym świadczą m.in. znaleziska ceramiki oraz ślady dawnych okopów³. Nie jest wykluczone, że założycielami Różana byli Jaćwingowie. Przemawia za tym – według Stanisława Rosponda – nazwa Różan pochodzenia bałtyjskiego⁴. Natomiast zdaniem Kazimierza Rymuta, nazwa Różan pochodzi prawdopodobnie od wyrazu róża (łac. *rosa*, *rosae*)⁵. Ta druga hipoteza (choć obciążona większym błędem⁶) zyskała społeczną akceptację, czego wyrazem jest kwiat róży zamieszczony w herbie miasta⁷.

Na temat Różana oraz obszaru wokół tego ośrodka zachowało się więcej informacji dopiero z drugiej połowy XIV stulecia. Terytorium, z którego później wykształciła się ziemia różańska, w pierwszej połowie XIV w. należało do księstwa Siemowita II Bolesławowica⁸. Książę władał obszarem obejmującym Rawę, Ciechanów, Zakroczym, Sochaczew i Wiznę⁹. Po bezpotomnej śmierci (1345) połowa

¹ K. Zierhoffer, *Nazwy miejscowe północnego Mazowsza*, Wrocław 1957, s. 323.

² *Słownik geograficzno-krajoznawczy Polski*, Warszawa 2000, s. 679.

³ Najstarszą miejscowością leżącą w pobliżu Różana jest Sypniewo (pow. makowski), które mogło powstać na przełomie X i XI w., zob. A. Gieysztor, *Trzy stulecia najdawniejszego Mazowsza (połowa X – połowa XIII w.)*, w: *Dzieje Mazowsza*, t. 1, red. H. Samsonowicz, Pułtusk 2006, s. 15.

⁴ S. Rospond, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław 1984, s. 331.

⁵ K. Rymut, *Nazwy miast Polski*, Wrocław 1980, s. 206.

⁶ Według S. Rosponda, op. cit., s. 331, niemożliwe jest wyprowadzenie nazwy tak starożytnej osady od wyrazu polskiego róża (łac. *rosa*), lecz raczej należy sięgnąć do źródłownawstwa bałtyjskiego.

⁷ Na temat herbu miasta Różana zob. M. Gumowski, *Herby miast województwa warszawskiego*, Warszawa 1938, s. 51 (odbitka z „Miesięcznika Heraldycznego”).

⁸ Zdaniem A. Wolffa (*Ziemia makowsko-różańska za książąt mazowieckich*, w: *Maków Mazowiecki i ziemia makowska*, red. A. Słoniewa, Warszawa 1984, s. 36) terytorium makowsko-różańskie przez długi czas dzieliło losy terytorium podległego Zakroczymowi.

⁹ J. Grabowski, *Kancelarie i dokumenty książąt mazowieckich w latach 1341–1381. Ośrodki zarządzania i kultury*, Warszawa 1999, s. 26.

jego księstwa – m.in. ziemia sochaczewska, wiska z ośrodkami w Wiźnie i Goniądzu oraz zakroczymska (wraz z Makowem i Różanem) – przypadła bratankowi Siemowita II, Bolesławowi III, księciu płockiemu, synowi Waclawa (Wańki) i Elżbiety Giedyminówny, księżniczki litewskiej¹⁰. Bolesław III niedługo rządził terytorium makowsko-różańskim, gdyż już 20 sierpnia 1351 r. zginął tragicznie w bitwie pod Mielnikiem, podczas wyprawy polsko-węgierskiej przeciwko księciu litewskiemu Kiejstutowi¹¹. Po bezpotomnej śmierci władcy, terytorium tworzące późniejszą ziemię różańską znalazło się w posiadaniu Kazimierza Wielkiego, który we wrześniu 1351 r. przejął większą część księstwa Bolesława III, odstępując jedynie ziemię sochaczewską i gostynińską książętom czerskim: Siemowitowi III i Kazimierzowi I Trojednowicom¹². W 1355 r. król polski przekazał m.in. Zakroczyrzem (któremu podlegało również terytorium makowsko-różańskie) księciu mazowieckiemu Siemowitowi III¹³. Obszary te wróciły ponownie do Królestwa Polskiego w 1358 r. Po śmierci Kazimierza Wielkiego (5 listopada 1370)¹⁴, Siemowit III Trojednowic w myśl układów zawartych z królem polskim stał się w pełni suwerennym i niezależnym władcą, przyłączając do swego władztwa Mazowsze płockie z Wyszogrodem i Płońskiem, ziemię wiską i zakroczymską wraz z Makowem i Różanem¹⁵. W 1373 r. w wyniku pierwszego podziału Mazowsza (przeprowadzonego przez Siemowita III) jego najstarszy syn Janusz I objął wschodnią część Mazowsza, tj. ziemię warszawską (z późniejszą ziemią nurską i łomżyńską), ciechanowską, wiską oraz zakroczymską (wraz z terytorium makowsko-różańskim)¹⁶. 23 września 1379 r. w Płocku Siemowit III dokonał ostatecznego podziału księstwa, który miał obowiązywać po jego śmierci¹⁷. W wyniku tej decyzji (zatwierdzonej na ogólnomazowieckim wiecu z udziałem możnych i rycerstwa) Januszowi I przypadła dzielnica złożona z ziemi ciechanowskiej, czerskiej, liwskiej, warszawskiej, wyszogrodzkiej i zakroczymskiej wraz z terytorium makowsko-różańskim¹⁸. Książę Janusz I (używający od końca XIV w. przydomka „senior” – starszy)¹⁹, rządził

¹⁰ Ibidem, s. 27.

¹¹ O. Balzer, *Genealogia Piastów*, Kraków 1895, s. 449; J. Grabowski, *Kancelarie i dokumenty...*, op. cit., s. 30; K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, Poznań–Wrocław 1998 [2008], s. 55.

¹² *Nowy kodeks dyplomatyczny Mazowsza, cz. 2: Dokumenty z lat 1248–1355*, wyd. I. Sułkowska-Kurasiowa i S. Kuraś przy współudziale K. Pacuskiego i H. Wajsa, Wrocław 1989, nr 314 (dalej – NKDMaz.); J. Grabowski, *Kancelarie i dokumenty...*, op. cit., s. 30.

¹³ A. Wolff, *Tablica podziałów Mazowsza w latach 1370–1526*, w: Idem, *Studia nad urzędnikami mazowieckimi 1370–1526*, Wrocław 1962.

¹⁴ K. Jasiński, *Rodowód Piastów małopolskich i kujawskich*, Poznań–Wrocław 2001, s. 165.

¹⁵ J. Grabowski, *Kancelaria i dokumenty...*, op. cit., s. 37.

¹⁶ Ibidem, s. 263; H. Samsonowicz, A. Supruniuk, *Dzieje polityczne (połowa XIV – początek XVI w.)*, w: *Dzieje Mazowsza*, op. cit., s. 275.

¹⁷ NKDMaz., cz. 3: *Dokumenty z lat 1356–1381*, wyd. I. Sułkowska-Kuraś i S. Kuraś. *Indeks osób i miejscowości* oprac. K. Piętka, Warszawa 2000, s. 216. Dokument w tym wydawnictwie został umieszczony pod złą datą 25 lutego 1379 r., zob. J. Grabowski, *Kancelarie i dokumenty...*, op. cit., s. 262, przyp. 4.

¹⁸ NKDMaz. III, nr 216.

¹⁹ Książę, najpóźniej od 1398 r. zaczął na dokumentach używać przydomka „senior” dla odróżnienia od swego syna, Janusza Januszowica, zob. *Acta Ecclesiae Collegiatae Varsoviensis*, wyd. B. Ulanowski, Archiwum Komisji Prawniczej PAU, t. 6, 1897–1926, nr 5, s. 5-7.

tym obszarem aż do śmierci w 1429 roku²⁰. Dlatego rozwój Różana należy wiązać z Januszem I Siemowitowicem, który słusznie jest uznawany w historiografii polskiej za jednego z najwybitniejszych władców mazowieckich.

Lokacja miasta Różana nastąpiła w okresie rozwoju na Mazowszu prawa chełmińskiego oraz związana była z planowaną polityką urbanizacyjną tej dzielnicy, zapoczątkowaną na większą skalę przez Siemowita III (sprawującego rządy na Mazowszu w latach 1341–1381)²¹. Wiadomo, że Mazowsze (w porównaniu do Śląska czy Małopolski) było jeszcze w połowie XIV w. obszarem mało zurbanizowanym, gdyż przeważały tu ośrodki będące formą przejściową między osadnictwem wiejskim a miejskim. Zapóźnienia w akcji lokacyjnej Mazowsza wpływało negatywnie na cały stan gospodarki tej dzielnicy i świadczyły o dystansie, który dzielił księstwo mazowieckie nie tylko od Śląska i państwa krzyżackiego Prusach, ale również innych ziem polskich. Duży na to wpływ miały zniszczenia wojenne, które hamowały podejmowane wcześniej próby ożywienia gospodarczego. Mazowsze – położone między Polską, Litwą i zakonem krzyżackim – było szczególnie narażone w pierwszej połowie XIV w. na najazdy litewskie. Dlatego wyraźny przełom w rozwoju gospodarczym Mazowsza nastąpił w drugiej połowie XIV w., tj. w okresie przyjaznych (opartych na dobrowolnym układzie lennym) stosunków książąt mazowieckich z królem Kazimierzem Wielkim²². Natomiast dla rozwoju ekonomicznego księstwa Janusza I wyraźny przełom nastąpił na początku lat siedemdziesiątych XIV stulecia, tj. po zawarciu małżeństwa księcia z Danutą Anną Kiejstutówną²³. Zakończyły się wówczas niszczycielskie najazdy litewskie na północno-wschodnie Mazowsze.

Wraz z pojawieniem się przywilejów lokacyjnych dla miast mazowieckich następowały w dotychczasowych ośrodkach (osadach targowych) procesy prowadzące do wykształcenia się nowego modelu działania prawnego, uznającego mieszczan za podmiot prawny, dysponujący immunitetem gospodarczym i sądowniczym²⁴. W połowie XIV w. działało na Mazowszu tylko kilkanaście miast

²⁰ B. Sobol, *Janusz I Starszy (ok. 1329–1429), książę mazowiecki*, *Polski Słownik Biograficzny* (dalej – PSB), t. 10: 1962–1964, s. 581.

²¹ Problematykę lokacji na prawie niemieckim, zw. chełmińskim, na Mazowszu omawiają m.in.: S. Pazyra, *Geneza i rozwój miast mazowieckich*, Warszawa 1959; S. Russocki, *Etapy lokacji miejskich na Mazowszu w XIV–XV w.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” (dalej – „Cz.P.H.”) 1964, t. 55, z. 2, s. 189–195; J. Senkowski, *Skarbowość Mazowsza od końca XIV wieku do 1526 roku*, Warszawa 1965; A. Borkiewicz-Celińska, *Osadnictwo Zawkrza w okresie książęcym*, w: *Studia i materiały do dziejów ziemi zawkrzeńskiej*, red. J. Antoniewicz, Warszawa 1971, t. 1, s. 37–38; M. Gołębiowski, *Lokacje miast na prawie chełmińskim*, w: *Księga Pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego*, red. Z. Zdrójkowskiego, t. 1, Toruń 1990, s. 229–333; H. Samsonowicz, *Gospodarka i społeczeństwo (XIII – początek XVI w.)*, w: *Dzieje Mazowsza*, op. cit., s. 339–393; J. Grabowski, *Najstarsze przywileje książąt mazowieckich dla Szreńska*, w: *Średniowiecze Polskie i Powszechne*, red. I. Panic, J. Sperka, t. 4, Katowice 2007, s. 117–135.

²² Siemowit III i Kazimierz I Trojdenowice złożyli hołd królowi polskiemu najprawdopodobniej w II poł. 1352 r.; zob. J. Grabowski, *Między Polską, Luksemburgami, Litwą a Zakonem Krzyżackim. Uwagi nad zholdowaniem Mazowsza przez Kazimierza Wielkiego*, w: *Europa Środkowa i Wschodnia w polityce Piastów. Materiały z sympozjum 14–15 XII 1995*, red. K. Zielińska-Melkowska, Toruń 1997, s. 121–138; H. Samsonowicz, A. Supruniuk, *Dzieje polityczne (połowa XIV – początek XVI w.)*, w: *Dzieje Mazowsza*, op. cit., s. 262–263.

²³ Małżeństwo to zostało zawarte pomiędzy rokiem 1371–1373; zob. J. Grabowski, *Kancelarie i dokumenty...*, op. cit., s. 39; J. Tęgowski, *Pierwsze pokolenie Giedyminowiczów*, Poznań–Wrocław 1999, s. 218; K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich...*, op. cit., s. 81–82.

²⁴ H. Samsonowicz, *Gospodarka i społeczeństwo*, w: *Dzieje Mazowsza*, op. cit., s. 363.

lokowanych, m.in.: Ciechanów, Czersk, Gąbin, Jeżów, Mogielnica, Łowicz, Płock, Pułtusk, Rawa, Sierpc, Wiskitki i Warszawa²⁵. Natomiast w drugiej połowie XIV w. oprócz Różana lokowano m.in., Czerwińsk, Gostynin, Kuczbork, Nasielsk, Nowy Dwór, Ostrołękę, Mszczonów, Sochaczew, Szreńsk, Warkę, Wyszogród.

Musimy jednak pamiętać, co podkreślane jest słusznie w literaturze przedmiotu²⁶, że lokacje na Mazowszu były wielostopniowe. Składały się z ustanowienia sołectwa, a następnie z nadania prawa niemieckiego, niejednokrotnie później rozszerzanego i ponawianego. Ten proces dotyczył również Różana, który został lokowany w 1378 r., tj. 25 lat wcześniej niż otrzymał przywilej na pełne prawo miejskie, chełmińskie.

25 sierpnia 1377 r. (niecały rok przed lokacją miasta) przybył do Różana książę Janusz I, gdzie we wtorek, nazajutrz po dniu św. Bartłomieja wystawił dokument, na mocy którego sprzedał za 22 kop groszy szlachetnym, m.in.: Stanisławowi, Andrzejowi, Jaśkowi, Gardomirowi, Wiktorowi, Zbylutowi, Jarosławowi i Świętosławowi – Dąbrowę zwaną Zależą, leżącą w *districtus* różańskim²⁷. Książę przy okazji sprzedaży przeniósł te dobra na prawo niemieckie. Prawdopodobnie w czasie obecności w Różanie 25 sierpnia 1377 r. Janusz I podjął decyzje o lokacji tego ośrodka. Dlatego już 2 marca 1378 r. w Warszawie wystawił dyplom dotyczący nadania prawa chełmińskiego dla Różana²⁸. W rzeczywistości z tego dnia pochodzi decyzja Janusza I o powierzeniu niejakemu Koprzywie (przezornemu mężowi, jak go określono w dokumencie) osadzenia miasta Różana na prawie chełmińskim. Dokument ten zachował się do naszych czasów jedynie w XVI-wiecznej kopii, przechowywanej w Archiwum Głównym Akt Dawnych²⁹.

Skoro nie możemy nic powiedzieć na temat cech zewnętrznych tego przywileju, przejdźmy do omówienia analizy formalnej. Dokument został sporządzony według obowiązującego formularza w kancelarii Janusza I, dotyczącego lokacji miast na prawie chełmińskim. Warto zauważyć, że w kancelarii Janusza I nie posługiwano się gotowymi formularzami dokumentów³⁰, chociaż używano bardzo wiele podobnych lub identycznych sformułowań, które spotykamy w tym czasie w kancelarii Siemowita IV, jak również w kancelarii królewskiej Władysława Jagiełły³¹.

Dokument rozpoczyna stereotypowa inwokacja *In nomine Domini amen*, po której następuje perpetuacja w brzmieniu *ad rei memoriam sempiternam* oraz intytulacja. Imię księcia Janusz (poprzedzone zaimkiem osobowym *nos*) pisano zawsze w dokumentach łacińskich jako *Johannes* bądź *Joannes*. Książę otrzymał je na

²⁵ Ibidem.

²⁶ S. Russocki, *Etapy lokacji...*, op. cit., s. 189; S. Pazyra, *Geneza i rozwój...*, op. cit., s. 157, 262; H. Samsonowicz, *Gospodarka i społeczeństwo...*, op. cit., s. 363.

²⁷ NKDMaz. III, nr 287. Na temat znaczenia *districtus* w źródłach średniowiecznych dotyczących Mazowsza zob. A. Wolff, *Studia...*, op. cit., s. 11-14.

²⁸ NKDMaz. III, nr 200.

²⁹ AGAD, Varia Oddz. I, sygn. 7, k. 26v-27v. Tytuł: *Interpretatio litterarum reformationis dotis et dotalicii per Cunradum olim ducem Masouie, quam fecit Anne duci et consorti sue, etc. Lenno i inne zapiski około Mazowsza.*

³⁰ J. Grabowski, *Kancelarie i dokumenty...*, op. cit., s. 333.

³¹ Zob. S. Kuraś, *Przywileje prawa niemieckiego miast i wsi małopolskich XIV-XV w.*, Wrocław 1971.

część swego wuja Janusza I, księcia raciborskiego, najstarszego brata matki Eufemii, księżniczki opawskiej, pochodzącej z bocznej linii Przemyślidów³². Po imieniu występuje formuła *Dei gracia*, a następnie tytulatura: *dux Visnensis, Zakrocziemiensis dominus et princeps Czechonouiensis*. Tytulaturę w takim brzmieniu znamy tylko z jednego dokumentu Janusza I z lat 1374–1381, dlatego – naszym zdaniem – formuła ta powinna mieć brzmienie następujące: *dux Visnensis, Varschoviensis, Zakrocziemiensis dominus et princeps Czechonoviensis*. Musimy pamiętać, że dokument Janusza I z 2 marca 1378 r. nie zachował się w oryginale, lecz w XVI-wiecznej kopii. Brak wyrazu *Varschoviensis* należy rozumieć jako omyłkowe opuszczenie go przez kopistę. Dokument został bowiem wystawiony w Warszawie, w stołecznym grodzie księstwa i dlatego trudno przypuszczać, żeby redaktor dyplomu nie podkreślił w tytularze faktu, że Janusz I był również księciem warszawskim. W tym czasie Warszawa obok Czerska odgrywała największą rolę w jego dzielnicy. Kolejnymi formułami, które występują w tym dokumencie są promulgacja, rozpoczynająca się od incipitu *notum facimus*, oraz narracja podająca motywy wystawienia dokumentu lokacyjnego dla Różana.

We wszystkich prawie dokumentach lokacyjnych wystawionych dla osad targowych, leżących w północno-wschodniej części księstwa Janusza I, kancelaria używała stereotypowych sformułowań. Mówiły one o zamiarach władcy względem wykarczowania terenów lesistych i lokacji miast ku zwiększeniu dobrobytu księstwa. W dalszej części dokumentu czytamy, że Janusz I powierza opatrznemu mężowi zwanemu Koprzywa przeprowadzenie lokacji na prawie chełmińskim miasteczka Różana leżącego w ziemi zakroczymskiej. Chociaż wydawcy tego dokumentu, w Nowym kodeksie dyplomatycznym Mazowsza, przyjęli, że Różan leżał w ziemi ciechanowskiej (*Rozan, sitam in terra Czechonouiensi*), to jednak sądzimy, opierając się na badaniach Adama Wolffa, że położenie tego ośrodka określono w stosunku do Zakroczymia³³. Zauważmy, że w zachowanej kopii tego dokumentu (jedynej, która przetrwała do naszych czasów) występuje po wyrazie *terra* zniekształcona i nieczytelna forma, której w wyniku analizy paleograficznej nie można uznać za wyraz *Czechonowiensis*³⁴. W dyspozycji dokumentu stwierdzono, że książę nadaje Koprzywie i jego spadkobiercom wójtostwo w Różanie wraz z 6 wolnymi łanami i 3 denarami od kar sądowych wraz ze wszystkimi użytecznościami oraz innymi prawami z tego wynikającymi.

Zatrzymajmy się jeszcze nad uposażeniem wójtostwa w Różanie. Nadanie 6 wolnych łanów ziemi uprawnej było w skali Mazowsza sporym nadaniem, najczęściej wójtostwa było uposażone od 1 do 10 łanów³⁵. Koprzywa otrzymał prawdopodobnie (o czym nie wspomina dokument) łąkę i ogród, może nawet jakieś

³² O. Balzer, *Genealogia...*, op. cit., s. 465; M. Wilska, *Książę Janusz I Starszy...*, Warszawa 1986, s. 7; J. Grabowski, *Kancelarie i dokumenty...*, op. cit., s. 274; K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich...*, op. cit., s. 79.

³³ A. Wolff, *Ziemia makowsko-różańska...*, op. cit., s. 38-39.

³⁴ Nie podzielam poglądu K. Pacuskiego, który w recenzji z NKDMaz. III, St. źródł., t. 40, 2002, s. 187 przyjmuje, że w dokumencie tym wystąpiło określenie „*in terra Varschoviensis*”.

³⁵ S. Pazyra, *Geneza i rozwój...*, op. cit., s. 213-261; A. Wolff, *Ziemia makowsko-różańska...*, op. cit., s. 50-51. Podobnie uposażone były wójtostwa w innych dzielnicach Polski, zob. M. Załęska, *Wójtostwa dziedziczne w miastach Małopolski w późnym średniowieczu*, Warszawa 2005, s. 47-64.

zabudowania. Janusz I uwolnił mieszkańców Różana od sądów wojewodów, kasztelanów, sędziów, podsędków i innych urzędników książęcych oraz stwierdził, że nie będą oni odpowiadać zarówno w sprawach dużych, jak i małych, mianowicie kradzieży, zranienia, zabójstwa, obciążenia członków (przed tymi dygnitarzami i urzędnikami), lecz jedynie przed swoim wójtem. Natomiast wójt Koprzywa miał odpowiadać tylko przed samym księciem lub jego sędzią generalnym i tylko wtedy, gdy otrzyma pozew na piśmie, opieczętowany sygnetem książęcym. Dla świadectwa tej czynności prawnej Janusz I rozkazał spisać dokument i opatrzyć go własną pieczęcią. Dyplom został wystawiony w Warszawie 2 marca 1378 roku. Czynność prawna i wystawienie dyplomu odbyło się w obecności następujących świadków: Marcina Babki z Babic – sędziego ciechanowskiego h. Dołęga³⁶, Niełaskarza – podczaszego ciechanowskiego, Paszka (Pawła) h. Prawda – chorążego warszawskiego³⁷, Stanisława Nagórkę – podkomorzego warszawskiego h. Bolesta, Floriana – kanclerza ziemskiego zakroczymskiego (kapelana książęcego)³⁸ oraz Mikołaja – podkanclerzego dworu książęcego³⁹, któremu książę powierzył sporządzić ten dokument, a następnie przekazać wójtowi Koprzywie.

Kolejna informacja o Różanie pochodzi z 7 czerwca 1381 r., kiedy to w Ciechanowie Janusz I nadaje, a częściowo sprzedaje, sołectwo we wsiach Różanica i Łanięta, leżące – jak podano w dokumencie – *prope Rosan civitatem nostram*⁴⁰ (w pobliżu naszego miasta Różana). Dokument ten (zachowany w oryginale⁴¹), świadczy, że pozwolenie na lokację Różana, wydane w 1378 r., powiodło się i miasteczko zaczęło się rozwijać, gdyż już we wspomnianym dyplomie z 1381 r. Różan został określony nie jako *oppidum* lecz jako *civitas*.

Kolejną bardzo ważną datą w dziejach miasta jest rok 1403, w którym książę Janusz I wystawił przywilej rozszerzający prawo miejskie dla Różana⁴². Odbiorcą wspomnianego dyplomu była już rada z burmistrzem, która się zapewne ukonstytuowała w niedługim czasie po lokacji miasta. Książę we wspomnianym dokumencie potwierdził immunitet sądowy Różanowi, mieszkańcy mieli być sądzeni tylko przed swoim sądem (tj. wójtem i ławnikami) w sprawach zarówno wielkich, jak i małych, tj. kradzieży, zabójstwa, podpalenia obciążenia członków, gwałtu, cudzołóstwa, fałszerstwa monety, wagi i miary oraz innych przestępstw, które zostały popełnione w granicach miasta. Jeżeli zaś przestępstwa dopuści się jakiś urzędnik książęcy lub szlachetnie urodzony, wówczas nie będzie on odpowiadał przed sądem miejskim, ale przed samym księciem lub jego trybunałem złożonym z baronów książęcych. Natomiast jeżeli przestępstwa dopuści się jakiś obcy człowiek lub wieśniak z dóbr biskupich czy zakonnych, wówczas będzie odpowiadał przed sądem miejskim. W zakresie spraw gospodarczych książę

³⁶ K. Pacuski, *Współpracownicy księcia Janusza I na początku jego rządów*, „Kwartalnik Historyczny” 2003, t. 90, nr 1, s. 52-53.

³⁷ Ibidem, s. 54-55.

³⁸ J. Grabowski, *Kancelarie i dokumenty...*, op. cit., s. 304-306.

³⁹ Ibidem, s. 303-304.

⁴⁰ NKDMaz., nr 270.

⁴¹ AGAD, ZDP nr 842.

⁴² W.H. Gawarecki, *Pamiętnik historyczny plocki*, Warszawa 1828, s. 90-95.

uwolnił mieszkańców od opłaty wszystkich cel na terytorium swego księstwa (tzn. pozwolił im przejeżdżać bez żadnych opłat przez komory celne swego władztwa), jednak zastrzegł, że gdyby udawali się z towarami do innych krajów, wówczas na granicy księstwa będą musieli ponieść stosowne opłaty. Książę Janusz I zezwolił również wybudować w Różanie łaźnię, z której dochód będzie przysługiwał mieszkańcom oraz wójtowi. Zastrzegł jednak, że będzie miał prawo wraz ze swoją rodziną raz w tygodniu korzystać z tej łaźni bezpłatnie. Janusz I na mocy tego przywileju zezwala również mieszkańcom Różana postawić postrzygalnię sukna i wagę, z której dochody będzie czerpało miasto wraz ze swoim wójtem. Analizowany dokument Janusza I, rozszerzający prawa Różana został wystawiony w Ciechanowie 30 lipca 1403 r. w obecności następujących świadków: Nadbora z Opinogóry⁴³ – chorążego ciechanowskiego, Mikołaja zw. Skuza, Skusza – podkomorzego ciechanowskiego⁴⁴, Mikołaja – chorążego ciechanowskiego⁴⁵, Pawła Nagórkę – podkomorzego zakroczymskiego⁴⁶, Niełaskarza z Karwacza – sędziego różańskiego i makowskiego⁴⁷ oraz Jakuba zw. Poczta⁴⁸ – podsędka ciechanowskiego. Zachowana na końcu dyplomu formuła *scriptum per manus* i komisyjna świadczy, że wszystkie czynności związane ze sporządzeniem tego dyplomu i przekazaniem go odbiorcy wykonał ówczesny szef kancelarii dworskiej Janusza I, Paweł Grzimiśławowicz z Borzewa h. Pomian – kanonik płocki i warszawski⁴⁹. Przywilej z 30 lipca 1403 r. znany jest również tylko z kopii przechowywanych w AGAD⁵⁰.

Potwierdzenie i rozszerzenie lokacji Różana przyczyniło się do dalszego rozwoju miasta. Według klasyfikacji miast mazowieckich, opracowanej przez Henryka Samsonowicza, Różan został zaliczony do trzeciej kategorii⁵¹. Do pierwszej nie zaliczył Samsonowicz żadnego mazowieckiego miasta; do drugiej – m.in. Płock, Warszawę, Ciechanów, a więc duże ośrodki miejskie. Dlatego, uwzględniając wspomnianą klasyfikację miast mazowieckich, należy przyjąć, że Różan był średniej wielkości ośrodkiem miejskim⁵². Rozwój zawdzięczał dobremu położeniu przy jednym z głównych szlaków handlowych (zaliczanych do hanzeatyckich)⁵³, biegnącym z Litwy przez północne Mazowsze na Zachód⁵⁴. W tym czasie, tj. w drugiej

43 M. Wilska, *Mazowieckie środowisko dworskie Janusza Starszego. Studium społeczne*, Warszawa 1977 (masyzynopsis w bibliotece IH PAN w Warszawie), s. 182.

44 Ibidem, s. 174.

45 Ibidem, s. 170.

46 Ibidem, s. 186.

47 Ibidem, s. 183

48 Ibidem, s. 142-143.

49 Na jego temat zob. m.in.: S. M. Szacherska, T. Żebrowski, *Paweł z Borzewa h. Pomian, kanonik płocki i warszawski, kanclerz księcia Janusza I*, PSB, t. 25, s. 376-377; A. Radziwiński, *Prałaci i kanonicy kapituły katedralnej płockiej w XIV i I poł. XV w.*, Toruń 1993, s. 121-122.

50 AGAD, Różańskie grodzkie relacje oblaty, nr 3, k. 778v-779v.; Ibidem, *Kapicjana* 60, s. 214-223.

51 H. Samsonowicz, *Gospodarka i społeczeństwo*, w: *Dzieje Mazowsza*, op. cit., s. 393.

52 Por. wielkość i znaczenie Różana z innymi miastami w Polsce ok. 1500 r. w: M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1986, s. 113-119.

53 W. Szulist, *Ważniejsze szlaki handlowo-komunikacyjne województwa mazowieckiego XVI-XVII w.*, „Rocznik Mazowiecki” 1976, t. VI, s. 338-339, 349-350.

54 H. Samsonowicz, *Gospodarka i społeczeństwo*, w: *Dzieje Mazowsza*, op. cit., s. 345.

połowie XIV w. i w XV stuleciu, Różan wraz z okolicznymi miejscowościami uczestniczył w wymianie handlowej, a głównie z państwem zakonu krzyżackiego w Prusach⁵⁵. W ten rejon przybywało wielu kupców, m.in. z Gdańska, Torunia i Elbląga. Skupowali tu produkty rolnicze i leśne: drewno, wosk, smołę, futerka, zboże. Głównym towarem eksportowym było drewno (wańczosz, klepka, maszty, dyle), które następnie spławiano Narwią. Eksportowano również do Torunia, Królewca i Malborka wosk z lasów nadnarwiańskich. Natomiast kupcy z miast krzyżackich i szafarze zakonni dostarczali w zamian do Różana sukno (m.in. toruńskie i dużo droższe flandryjskie), sól, konie oraz produkty luksusowe. Kupcy z terenu państwa krzyżackiego płacili również gotówką za odbierane towary, a także często udzielali mieszkańcom oraz okolicznej szlachcie pożyczek na poczet zamawianych produktów rolnych i leśnych.

O rolniczym charakterze miasta świadczy fakt, że w Różanie znajdował się m.in. cech rolników, skupiający mieszkańców, których głównym zajęciem była nie tylko uprawa roli, ale również nadzór nad miejskimi łąkami i pastwiskami oraz hodowla bydła⁵⁶. W Różanie już w XV w. spotykamy przedstawicieli różnych cechów, m.in. postrzygaczy sukna, kowali, rybaków, piwowarów, zdunów, ślusarzy, tkaczy i postrzygaczy. Tym ostatnim (zorganizowanym w osobny cech) książę Janusz II nadał w 1480 r. (na prośbę burmistrza miasta, Jana Młodosza, oraz rajców: Piotra Reka, Andrzeja Małka i Mikołaja Gulacza) przywilej, na mocy którego pozwolił obcym kupcom sprzedawać w Różanie wełnę i sukno na łokcie (a więc detalicznie) tylko w czasie jarmarków⁵⁷. Z zachowanych lustracji miasta Różana z 1565 r. wiadomo, że jarmarki w tym mieście odbywały się trzy razy do roku: pierwszy na święto św. Filipa i Jakuba (1 maja), drugi na święto Wniebowzięcia Panny Marii (15 sierpnia) oraz trzeci na Wszystkich Świętych (1 listopada)⁵⁸. Natomiast dniem targowym była sobota⁵⁹. W XVI w. Różan był ważnym ośrodkiem handlu solą na Mazowszu⁶⁰; w 1589 r. powstał tu (drugi obok Łomży) królewski skład soli⁶¹.

Rozwój gospodarczy Różana szedł w parze z rozwojem oświaty i edukacji w tym mieście. Zachowały się nie tylko informacje na temat szkolnictwa elementarnego i nauczycieli w Różanie, ale również wiemy, że niektórzy mieszkańcy

⁵⁵ Zob. na ten temat m.in.: H. Samsonowicz, *Struktura handlu gdańskiego w pierwszej połowie XV wieku*, „Cz.P-H” 1962, t. 53, z. 695-713; Idem, *Gospodarka i społeczeństwo*, w: *Dzieje Mazowsza*, op. cit., s. 346-357; M. Biskup, *Przeobrażenia w handlu i rzemiośle*, w: *Historia Gdańska*, t. 1, red. E. Cieślak, Gdańsk 1985 (wyd. 2), s. 508-510; J. Sarnowski, *Die Wirtschaftsführung des Deutschen Ordens in Preussen (1382-1454)*, Köln-Wien 1993; W. Sieradzan, *Sąsiedztwo mazowiecko-krzyżackie w okresie przemian politycznych w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1411-1466*, Toruń 1999, s. 160-194.

⁵⁶ Idem, *Gospodarka i społeczeństwo*, w: *Dzieje Mazowsza*, op. cit., s. 360.

⁵⁷ AGAD, MK 6, k. 133; A. Wolff, *Ziemia makowsko-różańska...*, op. cit., s. 65.

⁵⁸ *Lustracje województwa mazowieckiego 1565*, cz. II, wyd. I. Gięsztorowa i A. Żaboklicka, Warszawa 1968, s. 128; w XVII w. przybył jeszcze czwarty jarmark na św. Jana Chrzciciela (24 czerwca), zob. *Lustracja województwa mazowieckiego z 1660-1661*, cz. 2, wyd. A. Wawrzyńczyk, Warszawa 1989, s. 153.

⁵⁹ Na temat targów mazowieckich zob. S. Russocki, *Uwagi o polityce targowej książąt mazowieckich w XIV i XV w.*, „Cz.P-H”, 1960, t. 51, z. 2, s. 275-283.

⁶⁰ A. Bartoszewicz, *Handel solą na Mazowszu w XV i XVI wieku*, „Rocznik Mazowiecki” 2006, t. XVIII, s. 60.

⁶¹ Ibidem, s. 61.

podejmowali w XV w. studia na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie⁶². Z okresu książęcego zachowały się w metrykach uniwersyteckich wiadomości o studentach pochodzących z Różana⁶³. Byli to m.in. Bernard s. Marcina z Różana⁶⁴, Jan s. Stanisława z Różana⁶⁵, Marek s. Piotra z Różana (odnotowany już w 1402 r. jako student w okresie rektoratu Mikołaja Gorzkowskiego)⁶⁶, Mikołaj s. Młodosza z Różana⁶⁷, Mikołaj s. Świętosława z Różana⁶⁸, Paweł s. Mikołaja z Różana⁶⁹, Piotr s. Stanisława z Różana⁷⁰ oraz Stanisław s. Wojciecha z Różana⁷¹. Jednak bardziej znanym i wykształconym mieszkańcem Różana w XV w. był Maciej s. Wojciecha z Różana, pochodzącego z rodziny drobnoszlacheckiej. Maciej urodził się około 1415 r. o czym świadczy fakt, że w 1433 został odnotowany w Metryce Uniwersytetu Krakowskiego, za rektoratu Tomasza z Bodzentyna⁷². W dokumencie z 14 lutego 1438 r. wystąpił jako notariusz publiczny z upoważnienia cesarskiego⁷³. Został pisarzem skarbu książęcego najpóźniej w 1442 r., a w 1444 objął urząd pisarza ciechanowskiego w kancelarii Bolesława IV⁷⁴. W pracy kancelaryjnej awansował, zostając najpierw podkanclerzym, a następnie po śmierci Szczepana z Mniszewa (1452) kanclerzem mazowieckim⁷⁵. Najpóźniej w 1449 r. objął kanonię w katedrze płockiej oraz został plebanem w Makowie⁷⁶. Z jego inicjatywy sporządzono w 1449 r. tłumaczenie na język polski statutów koronnych, a jego rola w tej pracy została uwidoczniła na początku tekstu tłumaczenia, na barwnej iluminacji wraz z autorem tłumaczenia Świętosławem z Wojcieszyna, kustoszem kolegiaty św. Jana w Warszawie⁷⁷. W 1450 r. Maciej z polecenia księcia Bolesława IV dokonał prze-

62 S.K. Kuczyński, *Rozwój kultury na Mazowszu (połowa XIII początek XVI w.)*, w: *Dzieje Mazowsza*, op. cit., s. 499.

63 *Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1508*, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurek, t. 2, Kraków 2003, s. 416–417.

64 *Ibidem*, t. 1, s. 296. Odnotowany w 1462 r. jako student w okresie rektoratu Arnolda z Mierzyńca.

65 *Ibidem*, s. 121. Odnotowany w 1423 r. jako student w okresie rektoratu Jana z Radonchonic.

66 *Ibidem*, s. 48.

67 *Ibidem*, s. 163. Odnotowany jako student w 1433 r. w okresie rektoratu Tomasza z Bodzentyna.

68 *Ibidem*, s. 131. Odnotowany w 1426 r. jako student w okresie rektoratu Andrzeja z Kokorzyna.

69 *Ibidem*, s. 487. Odnotowany w 1490 r. jako student w okresie rektoratu Macieja z Kobylina.

70 *Ibidem*, s. 173. Odnotowany jako student w 1436 r. w okresie rektoratu Jana z Jastrzębia.

71 *Ibidem*, s. 115. Odnotowany w 1422 r. jako student w okresie rektoratu Aleksandra, księcia mazowieckiego.

72 *Ibidem*, s. 163.

73 *Zbiór dokumentów i listów miasta Płocka*, t. 1: 1065–1495, wyd. S.M. Szacherka, Warszawa 1975, t. 1, nr 125.

74 A. Wolff, *Ziemia makowsko-różańska...*, op. cit., s. 77.

75 I. Sułkowska-Kurasiowa, A. Wolff, *Maciej z Różana (ok. 1420–1467), kanclerz księcia mazowieckiego Bolesława IV*, PSB, t. 19, 1974, s. 35–36; J. Grabowski, *Intelektualiści w kancelarii książęcej na Mazowszu w XIV i pierwszej poł. XV w. Ze studiów nad elitą umysłową na ziemiach polskich*, w: *Genealogia. Stan i perspektywy badań nad społeczeństwem Polski średniowiecznej na tle porównawczym*, red. J. Pakulski, J. Wroniszewski, Toruń 2003, s. 227–228.

76 A. Radziwiński, *Pralaci i kanonicy...*, op. cit., s. 91.

77 Kraków, Biblioteka Czartoryskich, rkps 1418 IV, s. 2–82; *Prawa polskie Kazimierza Wielkiego i Władysława Jagiełły przełożone na język polski przez Świętosława z Wojcieszyna r. 1449, Kórnik 1877 (przedruk homograficzny); Tłumaczenia polskie statutów ziemskich. Kodeks Świętosławów*, wyd. F. Piekosiński, Archiwum Komisji Prawniczej, t. III, Kraków 1895, s. 221–334. Całość statutów koronnych oraz statutów mazowieckich przepisał Mikołaj Bogusławowicz Suledo pisarz i burmistrz warecki; E. Potkowski, *Książka w mieście polskim XV w.*, w: *Czas – Przestrzeń – Praca w dawnych miastach. Studia ofiarowane Henrykowi Samsonowiczowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. nauk. A. Wyrobisz, M. Tymowski, współpr. W. Falkowski, Z. Morawski, Warszawa 1991, s. 272; E. Suchodolska, *Wizerunki książąt mazowieckich w tzw. Kodeksie Świętosławów*, w: *Człowiek w społeczeństwie średniowiecznym*, red. R. Michałowski, Warszawa 1997, s. 379–389.

kładu na język polski zbioru statutów obejmujących statuty dla całego Mazowsza, wydanych w 1377 i 1426 r. oraz statutów dzielnicy czersko-warszawskiej z lat 1387–1421⁷⁸. Jego wykształcenie oraz praca na rzecz kancelarii książęcej pozwoliła mu również osiągnąć kolejne godności kościelne. Był kanonikiem płockim i warszawskim, plebanem w Makowie i Czersku⁷⁹. Po śmierci Bolesława IV nadal sprawował urząd kanclerza dworskiego. Z jego inicjatywy podjęto w kancelarii książąt mazowieckich mozolną pracę polegającą na przepisaniu dawnych, zniszczonych ksiąg Metryki Mazowieckiej z czasów Janusza I i Bolesława IV⁸⁰. Ten wybitny intelektualista mazowiecki zmarł w 1467⁸¹.

Różan w okresie książęcym był stolicą ziemi różańskiej, w której skład wchodziły dwa powiaty różański i makowski. Obszar tej obejmował 922 km²⁸². Jeżeli chodzi natomiast o organizację kościelną, miasto to należało do diecezji płockiej; początkowo do archidjakoanatu płockiego, a następnie (od 1443) do archidjakoanatu pułtuskiego (dekanat pułtuski)⁸³.

Powróćmy jeszcze do dziejów politycznych Różana i ziemi różańskiej. Należy wspomnieć, że po śmierci Bolesława IV w 1454 r.⁸⁴ władza na tym terytorium przypadła czterem synom zmarłego księcia: Konradowi III Rudemu, Januszowi II, Bolesławowi V i Kazimierzowi III. Byli oni jeszcze niepełnoletni, dlatego w ich imieniu władzę sprawowała ich babka, księżna Anna, a po jej śmierci matka Barbara⁸⁵. Książęta dokonali podziału spuścizny po ojcu dopiero w 1471 r.⁸⁶, w wyniku czego m.in. Maków i Różan przypadły Januszowi II, natomiast Zakroczym – Bolesławowi V. W ten sposób po raz pierwsze zaznaczyła się granica pomiędzy ziemią zakroczymską a terytorium różańsko-makowskim⁸⁷. Po bezpotomnej śmierci Janusza II (16 II 1495) ziemię różańską odziedziczył jego najstarszy brat, Konrad III Rudy (jedyny wówczas żyjący Piast mazowiecki)⁸⁸. Po jego śmierci (1503⁸⁹) rządy w księstwie mazowieckim zaczęła sprawować wdowa Anna z Radziwiłłów, gdyż synowie księcia, Janusz i Stanisław, byli jeszcze małymi dziećmi. Dopiero w 1517 r. książęta przejęli

⁷⁸ S. Russocki, *Z badań nad statutami książąt mazowieckich z XIV i XV wieku*, „Cz.P-H” 1956, t. 8, z. 2, s. 228–229; S. Russocki, K. Pacuski, *Ustrój polityczny i prawo*, w: *Dzieje Mazowsza*, op. cit., s. 435–438.

⁷⁹ I. Sułkowska-Kurasiova, A. Wolff, *Maciej z Różana...*, op. cit., s. 35; A. Radziwiński, *Pralaci i kanonicy...*, op. cit., t. 2, s. 91.

⁸⁰ Księgi te zachowały się jako Metryki Koronne, nr 3, 4; A. Wolff, *Metryka...*, op. cit., s. 52–54; *Inwentarz Metryki Koronnej*, oprac. I. Sułkowska-Kurasiova, M. Woźniakowa, Warszawa 1975, s. 243.

⁸¹ I. Sułkowska-Kurasiova, A. Wolff, *Maciej z Różana...*, op. cit., s. 36.

⁸² *Atlas historyczny Polski. Mazowsze w drugiej połowie XVI wieku*, red. W. Pałucki, Warszawa 1973, s. 45, 60.

⁸³ Zob. na ten temat m.in.: T. Żebrowski, *Zarys diecezji płockiej*, Płock 1976; Idem, *Kościół (XIV – początek XVI w.)*, w: *Dzieje Mazowsza*, op. cit., s. 447–487; *Atlas historyczny...*, op. cit., s. 61.

⁸⁴ K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich...*, op. cit., s. 158.

⁸⁵ J. Tegowski, *Anna i Barbara – księżne mazowieckie z XV wieku. Przyczynek do genealogii Piastów mazowieckich*, w: *Spółeczeństwo i polityka do XVII wieku*, Olsztyn 1994, s. 97–104; zob. również W. Sobociński, *Historia rządów opiekuńczych w Polsce*, „Cz.P-H”, t. 2, 1949, s. 238–263.

⁸⁶ *Iura Masovia Terrestria (Pomniki dawnego prawa mazowieckiego ziemskiego)*, oprac. J. Sawicki, t. 1, Warszawa 1972, nr 126.

⁸⁷ A. Wolff, *Ziemia makowsko-różańska...*, op. cit., s. 39.

⁸⁸ B. Sobol, *Janusz II, książę mazowiecki*, PSB, t. 10, 1962–1964, s. 582–583.

⁸⁹ B. Sobol, *Konrad Rudy III (ok. 1448–1503), książę mazowiecki*, PSB, t. 13, 1967–1968, s. 595–597; *Piastowie. Leksykon biograficzny*, red. S. Szczur i K. Ożóga Kraków 1999, s. 336–338.; K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich...*, op. cit., s. 169–170.

władzę w Księstwie mazowieckim, jednak nie dokonali podziału i rządili jako tzw. bracia niedzielni. W 1524 r. zmarł Stanisław⁹⁰, a niecałe dwa lata później (1526) Janusz III, ostatni już w linii męskiej przedstawiciel Piastów mazowieckich⁹¹. Po jego śmierci na krótko rządy na Mazowszu objęła ich siostra, Anna Konradówna, która wbrew prawu lennemu nadal wystawiała dokumenty pod pieczęcią zmarłego brata, Janusza III⁹². Krótki okres rządów Anny, „ostatniej władczyni Mazowsza”, zakończył się wraz z przybyciem do Warszawy króla Zygmunta I, który przyjął we wrześniu 1526 r. przysięgę hołdowniczą od przedstawicieli szlachty mazowieckiej⁹³. Po ostatecznej inkorporacji Mazowsza do Korony Różan został miastem Jego Królewskiej Mości, starostwem grodowym w województwie mazowieckim⁹⁴.

Aneks

Dokument nr 1

Warszawa, 2 marca 1378 r.

Janusz I, książę wiski, warszawski, zakroczymski, pan i władca ciechanowski nadaje przywilej lokacyjny miastu Różan i powierza roztropnemu mężowi zw. Koprzywa, przeprowadzenie całego procesu lokacji miasta na prawie chełmińskim. Koprzywa otrzymuje również wójtostwo w Różanie wraz z 6 wolnymi lanami oraz dochodami z kar sądowych.

Or. nieznan.

Kop. 1. nie zachowane obecnie Księgi ziemskie różańskie. Wpis 29 grudnia 1530.

Kop. 2. Warszawa, AGAD, Varia Oddz. I, sygn. 7, k. 26v-27v, wg odpisu z kop. 1. w transumpcie Zygmunta I, króla z daty; Kraków, 26 września 1535 i wypisie z ksiąg różańskich z 12 czerwca 1546 r.

Wyd. NKDMaz. III, nr 200.

In nomine Domini amen. Ad rei memoriam sempiternam. Nos Johannes⁹⁵ Dei gratia dux Visnensis, [Varshoviensis]^a, Zakrocziemiensis dominus et princeps Czecho-noviensis notum facimus, quibus expedit, universis, tam presentibus, quam futuris, harum noticiam litterarum habituris, quod^b volentes per extirpacionem nemorum et

⁹⁰ Stanisław Konradowicz zmarł 8 VIII (tuż przed północą) 1524 r.; zob. K. Jasiński, *Okoliczności śmierci ostatnich książąt mazowieckich*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”, nowej serii, t. 3 (14), s. 50.

⁹¹ Janusz Konradowicz zmarł w nocy z 9 na 10 marca 1526 r.; zob. ibidem.

⁹² S.K. Kuczyński, *Pieczęcie książąt mazowieckich*, Wrocław 1978, s. 386-388; Na temat Anny Konradówny, która później poślubiła Stanisława Odrowąża ze Sprowy, zob. m.in.: F. Bostel, *Ostatnia księżna mazowiecka. Nieużyte materiały*, „Kwartalnik Historyczny” 1992, t. 6; K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich...*, op. cit., s. 197-198.

⁹³ Zob. *Iura Masovia Terrestria...*, t. 3, wyd. J. Sawicki, Warszawa 1974, nr 258, 261, 262.

⁹⁴ Do dziejów Różana w późniejszym okresie wiele informacji można znaleźć w przechowywanych w AGAD księgach ziemskich i grodzkich różańskich z lat 1480-1802; zob. *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Informator o zasobie archiwalnym*, oprac. zbiorowe, red. D. Lewandowska, Warszawa 2008, s. 121-123. Natomiast kartografię miasta omawiają A. Bartoszewicz, H. Bartoszewicz (*Kartografia miast Mazowsza i ziemi dobrzyńskiej do końca XIX wieku*, Warszawa-Pułtusk 2006, s. 126-127, 242-243).

⁹⁵ B. Sobol, *Janusz I...*, op. cit., s. 581; M. Wilska, *Janusz I Starszy...*, op. cit.; K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich...*, op. cit., s. 78-83.

^a *Brak w NKDMaz. III, nr 200.*

^b *et rpis.*

silvarum et locacionum civitatum nostri principatus ampliari, et indesinenter augeri, extunc provido viro dicto Coprzywa⁹⁶, nostro fideli dilecto oppidum, quod appellari et nominari debet Rozan⁹⁷ sittum in terra [Zakrocziemiensi]^c iure Tevtonico Chelmensi concedimus locandi plenam facultatem dantesque sibi et suis legitimis successoribus advocaciam in dicto oppido Rozan respectu locacionis, hosque redditus dicte advocacie expresse adicienstes, videlicet sex mansos liberos et tercium denarium de qualibet re iudicata cum omnibus et singulis utilitatibus, fructibus, censibus qui nunc sunt et in posterum prebebuntur, quos et quas ad dictam advocaciam decrevimus pertinere, per ipsum Coprzyvam et suos heredes atque legitimos successors iure hereditario possidendam, tanendam, habendam, donandam, commutandam, absolventesque predictam advocaciam, necnon incollas universos dicti oppidi nostri ob omnibus potestatibus et iudiciis nostri ducatus, scilicet pallatini, castellanorum, iudicum, subiudicum, ministerialiumque eorundem ita, quod coram ipsis, vel coram aliquo pro causis tam magnis, quam parvis, ut puta furti, sanguinis, homicidii, mutilacionis membrorum et aliis quibuscunque causis cittati fuerint, nemini^d respondebunt, sed tantummodo incole dicti oppidi coram ipsorum advocato, advocatus vero et suis successores legitimi nisi coram nobis, aut iudicio nostro generali, dum tamen per nostram litteram nostro sigillo consignatam fuerit evocatus, tunc de se querulantibus non aliter, quam iure suo Tevtonico Chelmensi ad obiecta cuilibet sint astricti respondere. In causis autem capitalibus et criminalibus preffato advocato et suis legitimis heredibus atque legitimis successoribus predicti oppidi Rozani iudicandi, sentiendi, puniendi, condemnandi damus et conferimus et elargimur plenariam facultatem. In cuius rei testimonium presens privilegium scribi fecimus et nostri sigilli appensione iussimus communiri. Actum et datum Varschovie⁹⁸, feria tertia Carnisprivii sub anno Domini millesimo tricentesimo septuagesimo octavo, presentibus his testibus dominis: Martino iudice⁹⁹, Nyelaskarzewicz subpincerna Czechinoviensibus¹⁰⁰, Paskone vexillifero¹⁰¹, Stanislawo sucamerario Warschoviensibus¹⁰², Florianio cancellario Zakrocziemiensi¹⁰³, Nicolao vicecancellario curie nostre, qui presencia habuit in commissis et aliis quamplurimis fidedignis¹⁰⁴.

⁹⁶ Koprzywa, zasadzca i wójt miasta Różana (1378).

⁹⁷ Dziś Różan, miasto nad Narwią w woj. mazowieckim.

^c W NKDMaz. przyjęto Czechono(ouiensi).

^d nemine rpis.

⁹⁸ Warszawa pełniła w tym czasie obok Czerna rolę naczelnego grodu w księstwie Janusza I.

⁹⁹ Marcin Babka z Babic sędzja ciechanowski (1375), wojewoda mazowiecki (1385–1391 h. Dołęga); A. Wolff, *Studia...*, op. cit., 293; M. Wilska, *Mazowieckie środowisko dworskie...*, op. cit., s. 167; K. Pacuski, *Współpracownicy księcia Janusza I...*, op. cit., s. 52–53.

¹⁰⁰ Nielaskarz podstoli ciechanowski (1378), NKDMaz. III, s. 335.

¹⁰¹ Paszek (Paweł) z Radzanowa i Niszczyc, s. Chwalisława h. Prawda, chorąży warszawski (1376–1388), starosta bełski (1388–1394), chorąży plocki (1390–1408); M. Wilska, *Mazowieckie środowisko dworskie...*, op. cit., s. 192; A. Supruniuk, *Otoczenie księcia mazowieckiego Siemowita IV (1374–1426)*, Warszawa 1998, s. 225–227; K. Pacuski, *Współpracownicy księcia Janusza I...*, op. cit., s. 54–55.

¹⁰² Stanisław Nagórka h. Bolesta, podkomorzy warszawski (1350–1381), A. Wolff, *Studia...*, op. cit., s. 293; M. Wilska, *Mazowieckie środowisko dworskie...*, op. cit., s. 208.

¹⁰³ Florian kanclerz ziemski zakroczyński (1375–1377), kapelan książęcy; M. Wilska, *Mazowieckie środowisko dworskie...*, op. cit., s. 139; J. Grabowski, *Kancelarie i dokumenty...*, op. cit., s. 304–306.

¹⁰⁴ Mikołaj z Plocka, podkanclerzy książęcy; M. Wilska, *Mazowieckie środowisko-dworskie...*, op. cit., s. 178; J. Grabowski, *Kancelarie i dokumenty...*, op. cit., s. 303–304.

Dokument nr 2

30 VII 1403 Ciechanów

Janusz I, książę mazowiecki i ruski oraz pan i dziedzic czerski, nadaje Różanowi nowe prawa i przywileje, m.in.: potwierdza immunitet sądowy, uwalnia mieszkańców od opłaty wszystkich Ceł na terenie księstwa; zezwala wybudować w mieście łaźnie, postrzygalnie sukna i wagę, z których dochody będzie czerpało miasto wraz ze swoim wójtem.

Or. nie znany.

Kop. 1. AGAD, Różańskie grodzkie relacje oblaty, nr 3, k. 778v-779v. Wpis do ksiąg grodzkich transumptu Zygmunta III, króla z daty: Warszawa 20 IV 1613 r., który potwierdza dokument Stefana Batorego, króla z daty: Warszawa 20 XII 1579 r., który potwierdza dokument Zygmunta Augusta, króla z daty: Warszawa 24 X 1566 r., który potwierdza na podstawie wypisu z ksiąg ziemskich różańskich dokument Janusza I, księcia z daty: Ciechanów 30 VII 1403 r. dla Różana. Tytuł: Confirmatio cum ingrossatione libertatum oppidi Rozan. Wpis na prośbę Jana Glingorskiego, burmistrza Różana i Jakuba Kaczorowicza, starszego cechu rolników w tym mieście.

Kop. 2. AGAD, Zbiór Ignacego Kapicy Milewskiego (Kapicjana) 60, s. 214-123. Uwierzytelniona kopia wpisu do ksiąg grodzkich łomżyńskich z daty: Łomża 7 III 1588, wg wypisu z ksiąg ziemskich różańskich z daty: Różan 13 VI 1580 r. (na prośbę Tomasza Zbitkowskiego burmistrza Różana i rajców Wawrzyńca z Gaworowa i Wawrzyńca Twardowskiego), transumptu Stefana Batorego, króla z daty: Warszawa 20 X 1579 r., który potwierdza dokument Zygmunta Augusta, króla z daty: Warszawa 24 X 1566, na podstawie wypisu z ksiąg ziemskich różańskich dokumentu Janusza I, księcia z daty: Ciechanów 30 VII 1403 r. Tytuł Actum Lomza in curia regia. Feria secunda post dominicam Invocavit proxima, anno Domini millesimo quingentesimo octuagesimo octavo. Coram generoso Gregorio Thiszka vice capitaneo Lomzensi. Wpis na prośbę mieszczan i mieszkańców Różana.

Wyd. W. H. Gawarecki, Pamiętnik historyczny płocki, Warszawa 1828, s. 9 1-95; z błędami i opuszczeniami oraz brakiem inwokacji, perpetuacji oraz formuły końcowej dokumentu.

In nomine Christi amen. Ad rei memoriam sempiternam. Joannes Dei gracia dux Masoviae et Russie terrarum dominus et haeres Czirnensis, notum fore volumus, tam presentibus, quam futuris, praesencium litterarum notitiam habituris, quibus expedit generaliter universis. Quod summopere cupientes bona ducatus nostri incessanter amplificare^a, et specialiter civitatem nostram Rosanensem, et inhabitatores ipsius^b civitatis locatos et locandos, nostra pietate ducali confecta^c et praerogativa, singulari visitare, ut ipsa civitas illustrata libertatibus et iuribus inferius annotatis et descriptis, eo aptius et celerius possit collocari, et in uberiores fructus deduci et converti. Iura inferius descripta et notata^d, omnibus incolis sive

^a ampliare kop. 2.

^b illius kop. 2.

^c consveta kop. 2.

^d annotata kop. 2.

inhabitoribus praedictae civitatis Rosanensis ut praemissum est, locatis et locandis, gratiose duximus concedenda, et per praesentium tenorem concedimus eisdem civibus sive civitatis Rosanensis inhabitoribus per nos et nostros successores temporibus perpetuis inconcusse, et inviolabiliter observanda. Damus igitur et hactenus gratiose conferimus civibus Rosanensibus ante annotatis, in omnibus causis tam magnis, quam parvis, videlicet furti, homicidii, incendii, membrorum mutilacionis, violentiae, stupri, falsae metrete, ponderis et mensurae, ceterisque viciis quibuscunque nominibus nuncupentur, iuxta excessum malefactorum et maleficiorum in graniciis et metis praedictae civitatis, nec non inter homines praedictae civitatis ad eam civitatem pertinentes, iudicandi, sentenciandi, puniendi et condemnandi, plenam et omnimodam potestatem, prout ipsorum ius originale Theutonicum Culmense, in omnibus suis punctis, articulis, condicionibus et clausulis univeris postulat, et requirit. Verum tamen hac conditione interclusa: si quod absit aliquem ex nobilibus et militibus quibuscunque domini nostri scelus aliquod ex praemissis vel aliis quibusvis in civitate nostra iam descripta contigerit perpetrare, vel in metis civitatis eiusdem, ad iudicium civile iudicaturi minime attrahantur, quos magnificentia nostra per nos aut barones residentes nostro pro tribunali discernere reservavit. Si vero in aliquo maleficio peragendo aliquis extraneus, puta: militaris, rusticus, episcopalis, et monachalis, per homines dictae civitatis detineri voluerit, ipso iudicio civili iudicetur. Si vero peracto maleficio idem extraneus, ut praedicitur detentioni praedictorum civium effugerit, et iuri civili antedicto parere noluerit. Extunc causa de ipso more solito iudicialiter deffinita, [s. 779] tamdiu malefactor ingressu civitatis et granitierum eiusdem carebit libero, donec realis et debita satisfaccio per eundem malefactorem peracta fuerit civitati memoratae. Alioquin si malefactor huiusmodi contumax et rebellis in ipsa civitate et granitiis suis per predictos cives, quandocunque temporibus vitae suae potuerit detineri, iuxta excessum ipsius, et delictum, quemadmodum ius civile ipsum determinaverit puniatur. Praeterea homicidio, quod absit, interdictos homines civiles occurrente, sine aliquo impedimento nostrorum procuratorum, tam in corpore eorum, quam in bonis et rebus quibuscunque more solito et consueto civili iudicentur. Item deinceps memoratis civibus nostris, per omnia loca theloneorum, damus sine omni exactione thelonei in dominio nostro transitum liberum et securum, puta a theloneis in terra nostra Masoviensi institutis, sic quod per ipsa loca theloneorum cum ipsorum propriis mercibus et institoriis libere transibunt, toties quoties ipsis videbitur expedire. Hac tamen conditione interclusa, quod cum extra metas ducatus nostri Masoviensis cum mercibus suis antedictis versus partes alienas, quandocunque extenderint interderint proficisci et transire, tunc thelonea nostra iuxta consvetudinem ante vigentem [in] nostro dominio et ducatu dare et solvere tenebuntur. Item damus et gratiose conferimus praesentibus, inhabitoribus Rosanensibus preconceptae civitatis balneum liberum, et ab omni prorsus [nostra] exactione solutum, pro utilitate praedictae civitatis et ipsius rectorum erigendi et construendi, et per ipsam civitatem seu rectores pacifice et quiete possidendi. Ita tamen, quod nostro et successorum nostrorum familia unum diem balneandi, in eodem sine exactione alicuius pecuniae, in septimana qualibet reservamus. Praeter damus et presentis scripti patrocinio approba-

mus, praedictae civitati et eius civibus, qui pro tempore fuerint ratorium, vulgariter post ryg alnia nuncupatum, de quo rasorio praedictae civitatis cives singulis annis perpetuisque temporibus censum solvi consuetum recipiant, et pro utilitate eiusdem civitatis ipsius convertant. Interea attribuimus saepius repetitae civitatis inhabitatoribus stateram [sive pondus], quod in vulgari lingua waga dicitur, sic quod ab eodem pondere ad utilitatem et meliorationem dictae civitatis censum solvi consuetum tollent, recipient, et sine omni impedimento nostro levabunt. Harum quibus nostrum maius sigillum est appensum testimonio literarum. Actum et datum in Ciechanow¹⁰⁵, feria secunda post festum beati Jacobi Apostoli proxima, sub anno Domini millesimo quadringentesimo tertio, praesentibus viris strenuis et nobiles Nadborio de Opinogora vexillifero¹⁰⁶, Nicolao dicto Skuza succamerario Ciechanoviensibus¹⁰⁷, Nicolao vexillifero¹⁰⁸, Paul^o dicto Nagorka succamerario Zakroczymensibus¹⁰⁹, Nielascario iudice Rosanensi nec non Macowiensi¹¹⁰, Jacobo dicto Poczta subiudice Ciechanoviensi¹¹¹ fidelibus [779v] et aliis quam plurimis fide dignis testibus ad praemissa. Scriptum per manus Pauli Ploensis et Varschouiensis maioris canonici, qui presentia habuit in comissis¹¹².

¹⁰⁵ Ciechanów, miasto pow. w woj. mazowieckim.

¹⁰⁶ Nadbor z Opinogóry k. Ciechanowa s. Nadbora z Chamska, chorąży ciechanowski (1397–1420), cześnik ciechanowski (1421–1433), M. Wilska, *Mazowieckie środowisko dworskie...*, op. cit., s. 182.

¹⁰⁷ Mikołaj zw. Skuza, Skusza z Nieborzyc w pow. sąchockim, podkomorzy ciechanowski, podstoli zakroczymski (1381–1398), podkomorzy ciechanowski (1400–1413); A. Wolff, *Studia...*, op. cit., s. 293, M. Wilska, *Mazowieckie środowisko dworskie...*, op. cit., s. 174.

¹⁰⁸ Mikołaj, chorąży zakroczymski (1403), A. Wolff, *Studia...*, op. cit., s. 292, M. Wilska, *Mazowieckie środowisko dworskie...*, op. cit., s. 170.

¹⁰⁹ Paweł Nagórka h. Bolesta, podkomorzy warszawski (1381–1393), podkomorzy zakroczymski (1401–1403), A. Wolff, *Studia...*, op. cit., s. 294–295; M. Wilska, *Mazowieckie środowisko-dworskie...*, op. cit., s. 186.

¹¹⁰ Nielaskarz z Karwacza w pow. przasnyskim, sędzia makowski i różański (1403), A. Wolff, *Studia...*, op. cit., s. 288; M. Wilska, *Mazowieckie środowisko dworskie...*, op. cit., s. 183; Eadem, *Objazdy księcia Janusza Starszego. Struktura władzy i środowisko dworskie na Mazowszu*, w: *Spółczesność Polski średniowiecznej*, red. S.K. Kuczyński, Warszawa 1982, s. 165.

¹¹¹ Jakub (Jakusz) z Czernic i Miszewa w z. ciechanowskiej h. Luba, podsadek ciechanowski (1394–1409), sędzia ciechanowski (1410–1426); zob. A. Wolff, *Studia...*, op. cit., s. 287; A. Borkiewicz-Celińska, *Osadnictwo...*, op. cit., s. 61.

¹¹² S.M. Szacherska, T. Żebrowski, *Paweł z Borzewa h. Pomian, kanonik płocki i warszawski, kanclerz księcia Janusza I*, PSB, t. 25, s. 376–377; A. Radziwiński, *Pralaci i kanonicy...*, op. cit., s. 121–122.